

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ο.Π. ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A1.

Ενότητα 9: Για παράδειγμα, είναι δυνατόν (κανείς) και να φοβηθεί και να δείξει θάρρος και να επιθυμήσει και να οργιστεί και να ευσπλαχνιστεί και γενικά να ευχαριστηθεί και να δυσαρεστηθεί και σε μεγαλύτερο και σε μικρότερο βαθμό (από αυτόν που πρέπει), και τα δύο αυτά δεν είναι καλά· όμως (το να αισθανθεί κανείς αυτά) τη στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα (που πρέπει) και σε σχέση με τους ανθρώπους (που πρέπει) και για τον λόγο (που πρέπει) και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό είναι) το μέσον και το άριστο, το οποίο ακριβώς έχει σχέση με την αρετή. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον.

Ενότητα 10: Είναι λοιπόν η αρετή συνήθεια που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, η οποία βρίσκεται στη μεσότητα σε σχέση με εμάς, η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, (με τη λογική) που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Και (είναι) μεσότητα (που βρίσκεται) ανάμεσα σε δύο κακίες, που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμα (είναι μεσότητα), επειδή από τη μία άλλες από τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες από την άλλη είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

B1. α)

1η προκείμενη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό
(«τὸ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται»)

2η προκείμενη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή
(«ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας
(«μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή»)

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η αρετή ορίζεται ως «κάποια» (τις) μεσότητα, διατηρεί δηλαδή την υποκειμενικότητα στον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και απόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητα.

B1. β)

Για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες –γι' αυτό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ»- που μας κατευθύνουν προς την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια. Αυτοί οι κανόνες είναι:

α. «ὅτε δεῖ»: η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

β. «ἐφ' οἷς (δεῖ)»: τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

γ. «πρὸς οὓς (δεῖ)»: οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

δ. «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»: ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

ε. «ὡς δεῖ»: ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὡς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινείται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής, η οποία καλλιεργείται ως προσορισμός από την «πόλιν». Οι τύποι αυτοί φανερώσουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή

που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς έγκειται και η διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία μπορεί να προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' έναν κόσμο νοητό και μεταφυσικό έξω από τον χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου

B2.

Η αρετή ορίζεται ως έξη «προαιρετική». Είναι, δηλαδή, η ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση (Ηθικά Νικομάχεια, 1111b-1112a), που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει ο άνθρωπος σωστή επιλογή ενεργειών και να κατακτήσει το μέτρο αποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή και την έλλειψη. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία αξία για τον άνθρωπο. Η «προαίρεσις» αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής. Οι άλλοι δύο όροι είναι:

α) ο άνθρωπος να έχει συνείδηση της πράξης του («ειδώς») και

β) να την πραγματοποιεί με σιγουριά και σταθερότητα («βεβαίως και άμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από τον φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» (Ηθικά Νικομάχεια, 1105 a 30-31).

Όσοπο η αρετή δεν είναι μια οποιαδήποτε έξη, αλλά μια έξη που την χαρακτηρίζει η μεσότητα «ἐν μεσότητι οὔσα» και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς» και προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»): το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά

διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

Ο Αριστοτέλης δίνει τα κριτήρια προσδιορισμού της υποκειμενικής μεσότητας με τα οποία περιορίζεται το υποκειμενικό στοιχείο και κερδίζει σε αντικειμενικότητα «ώρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν». Σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο κοινός κανόνας, που θα εξασφαλίσει το στοιχείο της αντικειμενικότητας στην ανθρώπινη αυτή ιδιότητα, είναι η ανθρώπινη λογική, ο ορθός λόγος. Προχωρεί μάλιστα με ακόμη αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δεν μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο η λογική του φρόνιμου ανθρώπου, του ανθρώπου που «βουλεύεται εὖ» (Ηθικά Νικομάχεια 1141 b). Ο λόγος, η φρόνηση αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή, αφού με αυτόν ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις κακές πράξεις. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία.

B3.

Ο Αριστοτέλης αναπτύσσει νέο συλλογισμό, με τον οποίο θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η υπερβολή και η έλλειψη συσχετίζονται με την κακία και τους κακούς, ενώ το μέσον με την αρετή και τους καλούς. Μέσα από αυτόν προβάλλεται η αντίθεση ανάμεσα στο λάθος («ἀμαρτάνειν») και το σωστό («κατορθοῦν»), που ήδη από την προηγούμενη ενότητα συνέδεσε με την υπερβολή και την έλλειψη, και το μέσον αντίστοιχα. Έτσι λοιπόν διαπιστώνει ότι:

- Η υπερβολή και η έλλειψη βρίσκονται σε άπειρα σημεία και γι' αυτό μπορούμε με πολλούς τρόπους («πολλαχῶς», «παντοδαπῶς») και εύκολα («ῥάδιον») να αποτύχουμε στον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το λάθος. Επομένως, η υπερβολή και η έλλειψη συνδέονται με το λάθος και κατά συνέπεια με την κακία και τους κακούς.
- Το μέσον βρίσκεται σε ένα μόνο σημείο, γι' αυτό μπορούμε με έναν μόνο τρόπο («μοναχῶς», «ἀπλῶς») και δύσκολα («χαλεπὸν») να επιτύχουμε τον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το σωστό. Επομένως το μέσον συνδέεται με την αρετή και τους καλούς.

Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να ενισχύσει τις θέσεις που διατυπώσαμε προηγουμένως, επικαλείται τη διδασκαλία των Πυθαγορείων σχετικά με

τη θεωρία των «έναντίων». Σύμφωνα με αυτή, οι αρχές των όντων είναι δέκα ζεύγη αντιθετικών δυνάμεων:

πέρας	ἄπειρον
περιττὸν	ἄρτιον
ἕν	πλήθος
δεξιὸν	ἀριστερόν
ἄρρεν	θῆλυ
ἤρεμοῦν	κινούμενον
εὐθὺ	καμπύλον
φῶς	σκότος
ἀγαθὸν	κακὸν
τετράγωνον	ἑτερόμηκες

Στον κόσμο, δηλαδή, υπάρχει αρμονία όχι μόνο ανάμεσα στα όμοια, αλλά και ανάμεσα στα αντίθετα. Οι αντιθετικές αυτές δυνάμεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Αν διαβαστούν οι αρχές αυτές κατά στήλη καθέτως, δείχνουν τη σταδιακή μετάβαση προς το «ἀγαθὸν» που εκφράζεται με το «τετράγωνο» και αντίστοιχα προς το «κακὸν» που εκφράζεται με το «ἑτερόμηκες». Επίσης, κατά τους Πυθαγόρειους, το «ἀγαθὸν» συνάπτεται με το «πέρας» και το «κακὸν» με το «ἄπειρον». Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο από αυτά τα ζεύγη, το «πέρας - ἄπειρον» και το «ἀγαθὸν - κακὸν». Συνδυάζοντάς τα συμπεραίνει ότι το αγαθό, δηλαδή οι καλές πράξεις, έχουν καθορισμένα όρια, είναι σύμμετρες και τέλειες, γιατί αυτό που έχει πέρας θεωρείται τελειότερο από το άπειρο και άμορφο. Οι αναφορές στους Πυθαγόρειους και στον παροιμιακό στίχο («ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοὶ») ενδυναμώνουν την πειστικότητα των απόψεων που αναπτύσσονται, εμπλουτίζοντας την επιχειρηματολογία κατά βάθος και πλάτος.

B4.

Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση. Ας παρακολουθήσουμε πώς οδηγήθηκε στη διάκριση αυτή: Η ψυχή του ανθρώπου, είπε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχήν από δύο μέρη, από το *λόγον* ἔχον μέρος και από το *ἄλογον* (με δική μας διατύπωση: ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση με το λογικό του). Η αρχική όμως αυτή διμερής "διαίρεση" κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης

διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά ἄλογον μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά λόγον ἔχον μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του ἀλόγου και του λόγον ἔχοντος μέρους της ψυχής. Το πρώτο, εἶπε, ἔχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και ἄρα δεν ἔχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ἴδιος το ονόμασε ἐπιθυμητικόν) ἔχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (ηθικές αρετές), ενώ το δεύτερο, που αφορά ἀπόλυτα και καθαρά το λογικό μας, ἔχει σχέση με τις διανοητικές μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ἢ τη φρόνηση). Ἐτσι, ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε ηθικές και διανοητικές. Στις ενότητες που θα διαβάσουμε ἀπὸ το Β' βιβλίο των *Ηθικῶν Νικομαχείων* ο λόγος εἶναι αποκλειστικά για τις ηθικές αρετές.

B5. α)

βεληνεκές: ὑπερβολή

επανάρθωση: κατορθοῦται

πραγματογνώμων: πράξεις

φόβητρο: φοβηθῆναι

ἡδονή: ἡσθῆναι

B5. β)

ῥάδιον: ραδιουργία, ράθυμος

ἀρετῆς: αρμονία, ἄριστος

ἔξις: κατοχή, ανθεκτικός

προαιρετική: ἀφαίρεση, ἐξαιρετικός

δέοντος: δέηση, ἐνδεής

Γ1.

Ὄταν πλησίασε, εἶπε ο Ξενοφών: «Εμείς πηγαίνουμε ὅπου το στράτευμα πρόκειται να ἔχει τρῶφιμα· ἐκεῖ ἀφοῦ ἀκούσουμε και ἐσένα και (ὅσα μας πει) ο Λακεδαιμόνιος, θα αποφασίσουμε ὅσα νομίζουμε ὅτι μας συμφέρουν πάρα πολύ. Αν λοιπὸν μας οδηγήσεις ὅπου υπάρχουν ἀφθονα τρῶφιμα, θα πιστέψουμε ὅτι μας φιλοξενεῖς». Και ο Σεύθης εἶπε: «Ἐέρω πολλά χωριά κοντά μεταξύ τους και με κάθε εἶδους τρῶφιμα, που ἔχουν ἀπὸ ἐμᾶς μια ἀπόσταση την οποία αν διανύσετε, θα ἔχετε πλούσια γεύματα. «Οδηγήσέ μας λοιπὸν», εἶπε ο Ξενοφών. Και ὅταν ἔφτασαν το ἀπόγευμα σ' αὐτά τα χωριά, συγκεντρώθηκαν οι στρατιῶτες και ο Σεύθης τους εἶπε περίπου τα εξής: «Ἐγώ, στρατιῶτες, ζητῶ ἀπὸ ἐσᾶς να ἐκστρατεύσετε μαζί μου, και σας ὑπόσχομαι να δώσω στους στρατιῶτες ἕνα κυζικηνό, ενώ στους λοχαγούς και στους στοατηγούς τα

συνηθισμένα· εκτός από αυτά θα τιμήσω και τον άξιο. Τρόφιμα και ποτά, όπως και μέχρι τώρα, θα τα έχετε παίρνοντάς τα από τη χώρα».

Γ2.

προσήλθεν: πρόσελθε

κράτιστα: εὖ

αίρησόμεθα: αἰρήσονται

οἶδα: ἤδεις/ἤδησθα

ἀφίκοντο: ἀφίκται

στρατιῶται: τοῦ στρατιώτου

τοιάδε: τοιῶδε

ἄνδρες: ὦ ἄνερ

δώσειν: διδώτε

σῖτα: τόν σῖτον

Γ3. α)

ἔξιν: τελικό απαρέμφατο, αντικείμενο στο ρήμα μέλλει, ταυτοπροσωπία

ἀπεχούσας: κατηγορηματική μετοχή συνημμένη στο αντικείμενο του ρήματος οἶδα κώμας

τῆς δείλης: γενική του χρόνου, επιρρηματικός προσδιορισμός στο ρήμα ἀφίκοντο

λοχαγοῖς: ἔμμεσο αντικείμενο στο απαρέμφατο δώσειν

Γ3. β)

«Ἐπί δ' ἀφίκοντο εἰς αὐτάς τῆς δείλης»: Δευτερεύουσα επιρρηματική χρονική πρόταση. Εισάγεται με τον χρονικό σύνδεσμο ἐπί, εκφέρεται με οριστική και δηλώνει το πραγματικό. Η χρονική πρόταση σε σχέση με την κύρια δηλώνει το προτερόχρονο. Λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο ρήμα συνῆλθον.

Γ3. γ)

ἐάν λαμβάνητε

Γ3. δ)

Κῶμαι πολλάι ἄθροαι καί πάντα ἔχουσαι τά ἐπιτήδεια ἀπέχουσιν ἡμῶν.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΓΑΛΟΥΝΗ ΜΑΡΙΑ - ΔΟΥΔΟΥΜΗ ΕΛΙΝΑ
ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΑ ΑΓΓΕΛΙΚΗ - ΣΥΡΜΟΣ ΜΙΛΤΟΣ
ΧΑΝΤΖΟΥΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ - ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ
ΨΩΜΑ ΑΡΕΤΗ

